

Ж. Қалдиева, 1-курс
Ғылыми жетекшісі: М. Е. Уалиев, жалпы білім беретін пәндер кафедре-
сының аға оқытушысы
(ҚР ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы)

КЕНЕСАРЫ ҚАСЫМҰЛЫ ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ СОҢҒЫ ХАНЫ **(КЕНЕСАРЫНЫҢ ТУҒАНЫНА — 210 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛАДЫ.)**

Қазақ елі былтыр, яғни 2011 жылы тәуелсіздігінің 20 жылдығын атап өтті. Осы тәуелсіздікке қазақ халқы қалай қол жеткізді деген мәселе бүгінгі өскелең жас ұрпақ біздер үшін маңызды. Оған жауап іздеу үшін, өткен тарихымызға тереңірек үңілгеніміз орынды болмақ. Ресей отарлауына қарсы қару алып күресу үш ғасырға жуық уақытты қамтыды.

Тәуелсіздік үшін күрес үздіксіз жалғасып отырды. XVIII ғасырдың аяқ кезінде Сырым Датов(1783-1797 ж.ж.) отаршылармен 14 жыл соғысса, Исатай Тайманов пен Махамбет Өтемісов (1836-1838 ж.ж.) 2 жылдай, Кенесары Қасымұлы (1837-1847 ж.ж.) 10 жыл бойы арпалысты.

Кенесары Қасымұлы (1802-1847) — мемлекет қайраткері, әскери қолбасшы, қазақ халқының 1837-1847 жылғы ұлт-азаттық қозғалысының көсемі. Қазақ хандығының соңғы ханы. Атақты Шыңғыс ханның 27-інші ұрпағы, Абылай ханның немересі. Ол өзінің тегі жағынан төре тұқымынан. 1802 жылы Көкшетау өңірінде дүниеге келген¹.

Кенесары бастаған ұлт-азаттық қозғалысына Патша үкіметінің 1822 жылғы «Сібір қазақтары туралы Жарғысының» қалыптасқан хандық құрылымды, дәстүрлі билік үлгілерін жоюы, қазақ елін жалпыресейлік басқару жүйесіне сіңістіріп жіберуді көздеген жымьсқы саясаты негіз болды. Әуелі бұл саясатқа өз наразылығын қарт сұлтан Қасым төре білдірді.

Ресей билеушілерінің қазақ елінің ең шұрайлы жерлерін тартып алып, Ақтау, Ақмола, Қызылжар, Көкшетауда өз әскери бекіністерін салуы, Солтүстік, Шығыс Қазақстанда суы мен жайылымы мол Ертіс, Есіл өзендерінің бойындағы жерді біртіндеп орыс-қазақ шаруаларының өз иелігіне бөліп алуы, жергілікті халыққа алым-салықтың өсуі ұлт-азаттық қозғалысын тұтатты. Ресей империясының бұл саясатына алғашқыда Ғұбайдолла сұлтан қарсы шықса, кейін оны Саржан сұлтан басқарды. Алайда Ресейге қарсы күресте одақтас болған Қоқан хандығының сатқындығынан 1836 жылы олардың тікелей нұсқауымен Саржан сұлтан өлтірілді, 1840 жылы Қасым төре қаза тапты. Осы кезде Қасым сұлтанның баһадүр батыр ұлдары, Саржан сұлтанның туған інілері Кенесары мен Наурызбай шығып, қалың қазақ елі Кенесарының соңынан ерді. Ағасы Саржан сұлтанның жасағында болып, әскери өнерін шыңдаған Кенесары қаншама қазақ хандығының аумақтық тұтастығын қалпына келтіруді, Ресей құрамына кірмеген аймақтардың тәуелсіздігін сақтауды басты мақсат тұтқанымен, ол отаршылдарға қарсы соғысты бірден бастаған жоқ. Ол бірнеше рет дипломатиялық қадамдар жасап, I Николай патшаға, Орынбор генерал-губернаторлары В. А. Перовскийге, В. А. Обручевке, Сібір генерал-губернаторы П. Д. Горчаковке хат жолдады, тиісті талаптар қойды. Ол өзінің Батыс Сібір генерал-губернаторына жазған хатында: «Ақтау, Ортау, Қазылық, Жарқайың, Обаған, Тобыл, Құсмұрын, Өлкейек, Тоғызактан Жайыққа дейінгі жерлер қазіргі патшаның тұсында тартып алынып, қаптаған бекіністер тұрғызылды. Міне, енді күн сайын жерімізге баса-көктеп кіріп, бекіністер салып, халықтың зығырданын қайнатып отырсыздар. Бұл біздің болашағымыз үшін ғана емес, бүгінгі тірлігіміз үшін де қатерлі. Менің тілегім — екі жақтың да халқы мизамшуақ өмір сүруі», — деді².

1841 жылы қыркүйекте үш жүздің өкілдері жиынында Кенесары қазақ халқының ханы болып сайланды. Сол жылы Кенесары ханның әскері Қоқан хандығының иелігіндегі Созақ, Жаңақорған, Ақмешіт қамалдарын алды.

1843 жылы Ресей үкіметі Кенесары ханға қарсы кең көлемді әскери жорық ұйымдастырды. Соған қарамастан, Кенесары ханның әскері Ресей армиясы мен Ресей жағында күресуші қазақ сұлтандарына бірнеше рет ойсырата соққы берді. Әсіресе 1843 жылдың қыркүйегіндегі Орынбор жасағымен шайқас бір жұмаға созылды. 1844-1845 жылдары Кенесары бастаған ұлт-азаттық көтерілісі шырқау шегіне жетті. Ол бастаған елді үш жақтан қоршап, Қарақұмға шегінуге жол бермеу үш бірдей жасаққа жүктелсе де Кенесары оларды жер қаптырып, құтылып кетті.

Тарихта Кенесары хан парасатты әмірші, әскери өнерді жетік меңгерген қолбасшы, жаужүрек батыр ғана емес, ғажайып дипломат, данагөй де болған тарихи тұлға. Сол кездері отарлаушы орыс мемлекеті қазақтарға қарсы Хиуа, Қоқанды, қырғыздарды айдап салса, қырғыздар Орта жүзге Ұлы жүзді қарсы қоюға жанталасып, Хиуа Есет батырды Жанғожаға, Жанғожаны Кенесарыға қарсы қоюға тырысты. Патша өкіметі болса, сатқын сұлтандарды Кенесары ханның соңына салып қойды. Осындай аласапыран заман туса да Кенесары хан жеке басының қамынан елінің біртұтастығы мүддесін жоғары қойды. Тапқырлығымен талай қиын мәселелердің түйінін шешті. Азаттық үшін шайқаста Кенесары хан қырғыз манаптарының өзіне бағынуын талап етті. Алайда, патша әкімдерімен құпия байланыста тұрған қырғыздар оған мойынсұнбады. Кенесары хан оларға шабуыл жасады. Өз жақтастарының опасыздық салдарынан Кенесары мен Наурызбай дұшпандардың қолына түседі. 1847 жылы Кенесары хан Қырғызстанның Жетіжал жотасының оңтүстік алабындағы Кекілік-Сенгір аңғарында осылайша айуандықпен өлтіріледі. Жаулары оның басын кесіп алып, орыс әкімшілігіне жіберді. Князь Горчаков Кенесарының басын Батыс Сібір бас басқармасындағы «Кенесары бүлігі туралы» іске қосып сақтауға бұйрық берді. Кенесары хан қырғыздар қолынан мерт болғаннан кейін Ресей империясының отарлауына қарсы күресті ұлдары Жұпар мен Сыздық сұлтандар жалғастырды. Сыздық сұлтан Ресей билігіне қарсы жиырма жылға жуық ат үстінен түспей күресе білді.

Биыл, яғни 2012 жылы елі мен жерінің біртұтастығын ойлаған, ту ұстап, тұлпар мініп, қол бастаған, тарихында азаттық сүйгіштігімен белгілі, ұлы тұлға, ақылды саясатшы және әскери қолбасшы, қазақ халқының соңғы ханы Кенесары ханның 210 жылдығы жоғары дәрежеде атап өтіледі деп ойлаймыз. XIX ғасырдың бірінші жартысындағы орыс отаршылдығына қарсы ұран көтеріп атқа қонған ұлы қолбасшысы, баһадүр хан бабалардың тұяғы, қазақтың ең соңғы ханы Кенесары — мәңгілік ұмытылмас ұлы тұлға.

Рамазан Д. Кенесарының құпиясы әлі толық ашылған жоқ. // Қазақстан — ZAMAN. 2011. 22 кыркүйек. № 38. — 6-б.

І. Есенберлин. Көшпенділер. — Алматы, 1982.